УДК 372.013.4:159.9

О.О. Жигайло

Психолого-педагогічні аспекти формування креативного мислення дітей молодшого шкільного віку

У статті розкрито психолого-педагогічні особливості формування креативного мислення молодших школярів. Проаналізовано основні принципи креативної освіти молодших школярів та умови для їх творчого розвитку. Описано аспекти розвитку творчого потенціалу учнів і подано рекомендації щодо розвитку креативного мислення молодших школярів.

Ключові слова: креативне мислення, молодший школяр, творчий розвиток, творчий потенціал, творчі здібності.

В статье раскрыты психолого-педагогические особенности формирования креативного мышления младших школьников. Проанализированы основные принципы креативного образования младших школьников и условия для их творческого развития. Описаны аспекты развития творческого потенциала и даны рекомендации по развитию креативного мышления учащихся младшего школьного возраста.

Ключевые слова: креативное мышление, младший школьник, творческое развитие, творческий потенциал, творческие способности.

Повсякденний досвід дає нам безліч прикладів того, що кожна людина мислить по-своєму. Завжди знаходяться люди, що мислять інакше, ніж інші, уміють глянути на дійсність під іншим кутом зору. Нестандартність мислення лежить в основі майже усіх винаходів, наукових відкриттів, вона за всіх часів приводила до народження ідей, що рухають людство вперед.

Творчість – процес народження нового, що об'єктивно здійснюється в природі або в людині; у природі – зародження, зростання, визрівання; у людській роботі – створення нових думок, почуттів або образів, які стають безпосередніми регуляторами творчих дій.

Отже, зародження, зростання і визрівання нових думок, почуттів або образів цих регуляторів на відміну від конструювання, яке комбінує старе і відоме, – це новий принцип дій творчої людини. І тому результатом творчого процесу є продукт оригінальний, об'єктивно цінний і самодостатній. Продуктами творчості бувають; відкриття, винаходи, нові художні образи неабиякої сили, художні

© О.О. Жигайло

твори. Суть у них одна. Різняться вони лише засобами проникнення у природу.

Творчому розвитку дитини завжди приділялася велика увага у педагогічній теорії і практиці. У сучасних умовах розвитку нашого суспільства, його значних соціально-економічних трансформацій здатність людини до творчості набуває особливого звучання.

Актуальність дослідження. Розвиток суспільства у нових умовах ставить завдання формування творчого потенціалу особистості. Сучасному суспільству потрібне не стільки репродуктивне мислення, яке цінне у стабільний час або у час перенасичений творчою енергією, скільки продуктивне мислення. Сьогодні суспільство потребує швидких змін, нових прогресивних, креативних ідей. Сучасному суспільству необхідні конкретні програми, спрямовані на розвиток творчого потенціалу та креативності особистості. Ці програми необхідно впроваджувати у дитячих садках, школах, вищих навчальних закладах. В.О. Моляко переконаний в тому, що сьогодні, а тим більше – завтра, саме творча, естетично збагачена особистість у змозі розв'язувати як щоденні виробничі, так і масштабні завдання, які забезпечуватимуть не просто виживання, а прогрес нації, здатної зайняти у співдружності народів достойне місце, створити кожному своєму громадянинові повноцінне економічне і культурне життя [10].

Виховання такої особистості, цілком зрозуміло, потребує реалізації цілої системи державних заходів, що спиралися б на комплексну наукову розробку, в якій вельми вагоме місце зайняла б психологія як наука, що досліджує теоретичні і прикладні сторони формування особистості. На сьогоднішній день проведена велика робота в галузі дослідження творчості, творчого та креативного мислення, методів розвитку творчого потенціалу особистості. Але ще досі немає єдиної точки зору на проблему розуміння сутності креативності, її механізмів, особливостей прояву творчості та креативності, взаємозв'язку інтелекту та творчих здібностей.

Мета статті – розкрити особливості формування креативного мислення дітей молодшого шкільного віку.

Одні психологи вважають поняття "творчі здібності" і "креативність" тотожними і стверджують, що креативність є самостійним фактором, що не залежить від інтелекту (Дж.Гілфорд, К.Тейлор, Г.Грубер, Я.О.Пономарьов, Е.П.Торренс та інші), інші вважають, що високий рівень розвитку інтелекту передбачає високий рівень розвитку творчих здібностей і навпаки (Д.Векслер, Р.Уайсберг, Г.Айзенк, Л.Термен, Р.Стенбергта та ін.), на думку третіх, творчих здібностей, як таких, не існує, головну роль у детермінації творчості

грають мотивація, цінності, емоційний стан, особистісні риси та ін. (А.Танненбаум, А.Олох, Д.Б.Богоявленська, А.Маслоу та ін.). Методологічне обґрунтування сучасних методів організації творчої діяльності забезпечено у працях таких дослідників, як А.В.Антонов, А.В.Брушлінський, Г.О.Буш, Т.В.Кудрявцев, О.М.Матюшкін, Є.О.Мілерян, А.Ф.Есаулов, І.С.Якіманська, Д.Берлайн та ін.

Проблема становлення творчої особистості, виявлення і розвиток творчого мислення, розкриття природи креативності, створення умов для творчої самореалізації людини довгий час привертає увагу теоретиків, дослідників, практиків. Вчені все більше погоджуються з думкою про те, що здатність до творчості властива не лише видатним діячам науки, техніки та культури, а характеризує всіх людей. Її можна стимулювати та розвивати цілеспрямованими заходами, підвищуючи ефективність продуктивної діяльності людини в різних галузях.

Психологічна наука, як зазначає М.Г.Ярошевський, у XX столітті відмовилася від твердження про унікальність творчого акту і творчої особистості. Психологи переконані, що здатність до творчості закладена в кожній людині, яка реалізує її різною мірою в різних умовах.

Концепція виховання творчої особистості має бути тісно пов'язана із провідними тенденціями, що визначають прогресивний розвиток людства, спираються на творчий потенціал людської особистості і впливають на його подальше становлення [9].

Сьогодні особливо актуальною є об'єктивна потреба в активному розвитку творчого, інтелектуального потенціалу кожної особи, нації, суспільства в цілому. Творчість своєю сутністю, внутрішньою логікою переплітається з такими проблемами, як свідомість, мислення, пізнання, критика, практика, передбачення, соціальний ідеал. Основні підходи до розгляду проблеми творчості в традиційній психології вивчали Б.М.Кєдров, Н.С.Лейтес, А.В.Петровський, Я.О.Пономарьов, Г.І.Россолімо, С.Л.Рубінштейн, Б.М.Теплов та ін.

Сучасний стан дослідження творчості можна охарактеризувати як процес зближення двох підходів: процесуального – дослідження фаз, станів, стадій та результатів перетворення предмета творчості та особистісного – дослідження суб'єкта творчої діяльності – його потреб, мотивів, знань, умінь, навичок, властивостей, самосвідомості, емоцій, почуттів (Д.Б.Богоявленська, Л.С.Виготський, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, Г.С.Костюк, О.М.Матюшкін, В.С.Мерлін, В.О.Моляко, В.В.Рибалка, В.М.Русалов, М.О.Холодна, В.С.Юркевич та ін.). З погляду психодіагностики креа-

тивність трактується як вектор інтенсивності творчої тенденції особистості, що включає можливість її виміру, знаходження зв'язків з іншими проявами особистості (А.Анастазі, Є.Артемьєва, С.Бешелев, В.Бітінас, Е.Браверман, Ф Гурвич, Є.Мартинова, В.Мельников, М.Мучник, Я.Окунь, Г.Суходольський, Л.Ямпольський та ін.).

Креативність є науково сталою категорією в психологічній науці. Основне завдання психології творчості полягає в розкритті психічних закономірностей і механізмів творчого процесу і креативності (творчої). Творчість розглядається як основа і механізм розвитку психіки (Н. В.Кіпіані, А. М. Матюшкина, Я. О. Пономарьов, І. М. Семенов та інші), а його дослідження зв'язуються з закономірностями мислення (Н. Г. Алексєєв, С. М. Бернштейн, В. С. Біблер, В. Н. Тушкін, О. К. Тихомиров, Е. Г. Юдін).

Творчість є тим містком, через який проходять емоційно-естетична реакція від сприйняття до відтворення і закріплюються як особистісні новоутворення.

Оскільки під поняттям творчості в початковій школі ми маємо на увазі не створення духовних цінностей, не кінцевий результат, а сам процес, а також дієвість, здатність до перевтілення чужих думок і почуттів у свої власні, то вся діяльність учня майже повністю повинна бути творчістю.

Як і будь-яку позитивну властивість, креативність важливо формувати якомога раніше. Найбільш сприятливим періодом для цього, на думку науковців, вважають молодший шкільний вік, коли спонтанна і, часто, репродуктивна творчість дошкільного віку з'єднується зі швидко зростаючим інтелектом, абстрактним мисленням, логічністю. У цьому віці істотно зростає можливість самостійної постановки цілей, мотивування себе, пошуку способів дій і контролю результатів, тобто, освоєння всіх компонентів психологічної структури діяльності (Л.Вержиковська, О.Кульчицька, Н.Литвинова, О.Матюшкін, В.Меде, В.Моляко, Г.Піорковський, Л.Чорна та ін.).

Наукові спостереження свідчать про те, що значна частина учнів у процесі освоєння навчальної діяльності та під її тиском стають пасивними виконавцями завдань і закінчують школу непристосованими, бездіяльними, незадоволеними життям членами суспільства. Щоб зберегти творчу тенденцію дошкільного віку, підсилити її у молодшому шкільному віці новими інтелектуальними, інструментальними й методичними можливостями, необхідне дослідження умов розвитку і детермінант креативного потенціалу дітей. Наступна проблема в даному контексті – проблема

встановлення, підбору, розробки адекватних ефективних емпіричних інструментів дослідження феномена креативності в різних його репрезентаціях та на різних вікових етапах онтогенезу її носіїв.

Теоретичний аналіз показав, що творча діяльність людини обумовлюється специфічною здібністю, яка отримала назву креативність. Креативність – це інтегративна, динамічна особистісна характеристика, що визначає здатність до творчості і є однією з умов самореалізації особистості. Її основним процесом є дивергентне мислення. Творчі здібності або креативність – явище багатокомпонентне, яке тісно пов'язане з особистісними і мотиваційними змінними.

На розвиток творчих здібностей впливає велика кількість чинників, що по різному представлені в кожному конкретному випадку. Чинники, з якими можуть бути пов'язані творчі здібності в молодшому шкільному віці, можна умовно поділити на зовнішні і внутрішні. До зовнішніх можна віднести такі чинники мікросередовища, як: характер і систему сімейного виховання, вплив школи і спілкування з однолітками. До внутрішніх детермінантів творчих здібностей належать: вікові і індивідуально-психологічні особливості особистості, статеві відмінності, психопатологічні прояви (акцентуації характеру), стилі (стратегії) організації розумової діяльності. Аналіз цих чинників дуже важливий для визначення шляхів розвитку та формування творчих здібностей у молодшому шкільному віці [2, с. 156].

Однак явище креативності заслуговує не лише на те, щоб його виявляти чи навіть вимірювати, але й на те, щоб прагнути активно сприяти нарощуванню його вираженості у відповідних осіб. У прикладному аспекті проблема визначення та розробки оптимальних методів активного сприяння розвиткові креативності в креативних індивідів – це найважливіша проблема сучасної психології творчої обдарованості, зокрема її практичного відгалуження – психології розвитку креативності.

Основою для самореалізації творчої особистості виступає креативність (творчі здібності). Креативною називають таку особистість, яка прагне до творчої діяльності в усіх сферах життя, має широкі потреби та інтереси.

Креативність – це природна властивість особистості, яка існує від початку життя людини; це найвища форма активності особистості. Креативність – це активність, що втілюється в продуктах творчості. Завдяки їй людина виражає себе, свій внутрішній світ, змінюючи його. Вона творить не тільки зовнішній світ, але й свій власний (внутрішній) [1].

Розвиток особистості передбачає появу психічних новоутворень у діяльності, активності суб'єкта. Коли дитина привласнює психічні новоутворення, то її особистість ускладнюється, відбувається розгортання внутрішнього плану, який має кожна людина. Тільки у дитини, включеної в соціальні відносини, розвиваються вищі психічні функції. Розвиток їх обумовлюється генезисом, активністю особистості і особливостями навчально-виховального процесу. Завдяки процесу опосередковування відбувається розвиток вищих психічних функцій. Опосередковування передбачає, що дитина привласнює культурні засоби у власній формі особистісної активності.

Формування креативності залежить від певних умов, зокрема, від того, що не існує зразка регламентованої поведінки, позитивного зразка творчої поведінки, умов для наслідування творчої поведінки, соціального підкріплення творчої поведінки.

Щоб діагностувати і систематично формувати творчу особистість у процесі навчання, необхідна знати її властивості, творчі риси її характеру. Вчені-дослідники виділяють такі основні властивості творчої особистості: сміливість думки, схильність до ризику; фантазія; уявлення та уява; проблемне бачення; вміння долати інерцію мислення; здатність виявляти суперечності; вміння переносити знання і досвід у нові ситуації; незалежність; альтернативність; гнучкість мислення; здатність до самоуправління.

Здатність до навчання – це здатність до надбання знань, а креативність – здатність до перетворення знань. З нею пов'язані увага, фантазія, народження гіпотез тощо. Креативне навчання є не що інше як навчання творчості, і саме воно є також творчою діяльністю [13].

Принципи креативної освіти

1. Безоцінне сприйняття особистості дитини як унікального творіння природи.

2. Постійний пошук обмежень (стан здоров'я, емоційний стан, матеріальні ресурси), що є перешкодами в самореалізації особистості дитини, і своєчасна обов'язкова психолого-педагогічна допомога.

3. Необхідність пошуку особистісного підходу до дитини, враховуючи її індивідуальні психологічні особливості, потреби, нахили тощо.

Основною психологічною ідеєю креативної педагогіки є творча свобода школяра. Необхідно створити для оптимального розвитку творчих здібностей дитини певні умови. На сьогодні існують різні підходи і рекомендації. Формування творчості, на думку психологів, стане можливим, якщо будуть створені такі *основні умови:*

– фізичні, тобто наявність матеріалів для творчості і можливості в будь-яку хвилину діяти з ними;
– соціально-економічні, за яких дитина має відчуття зовнішньої безпеки, тобто знає, що її творчі вияви не отримають негативної оцінки з боку дорослих;
– психологічні, зміст яких полягає в тому, що у дитини формується відчуття внутрішньої безпеки, розкутості і свободи за рахунок підтримки дорослими її творчих починань [4].

Для розвитку креативності варто враховувати ряд *аспектів*:

1. Перш за все звернемо увагу на створення потрібної атмосфери. На творчих заняттях недопустимий педагогічний натиск, підвищений голос педагога, використовування явних і прихованих загроз (типу "а якщо ви забрудните пластиліном столи або стільці, то я"!).

2. Однією з найважливіших умов створення атмосфери, спонукаючої дитину до творчості є так звані "емоційні погладжування", до яких належать звернення до дитини тільки на ім'я, збереження педагогом рівної, доброзичливої інтонації, заспокійливі або підбадьорюючі дотики до дитини. Особливо актуальним є цей аспект у роботі з дітьми з особливими потребами.

3. Бачення кожної дитини.

4. Кажучи про зовнішні умови, що сприяють створенню креативної атмосфери заняття, не можна забувати про його зміст, оскільки це головне, що повинне спонукати дитину до творчості. Це може бути незвичайний поворот сюжету, елементи новизни, сумісне емоційне переживання і т.д. [3].

Роботу з учнями по активізації пізнавальних інтересів потрібно будувати на уроках в такій послідовності: цікаво – знаю – вмію.

Треба намагатися зробити навчання не простішим, а зрозумілішим. Дитині має бути зрозумілою мета завдання. І тоді вона зможе з інтересом виконувати дуже багато нецікавої, але потрібної роботи.

Одним зі шляхів розв'язання проблеми підвищення пізнавальної активності та розвитку креативних здібностей є застосування в навчальному процесі творчих ігор і вправ, бо емоційне забарвлення останніх сприяє глибокому й міцному засвоєнню матеріалу, розвитку особистості кожного школяра. Навіть звичайні буденні вправи можна перетворити на такі, що спонукають до творчого мислення [7].

Виникають певні проблеми з навчальним часом, який можна використати для ігор і творчості. Якщо залишитися в межах традиційних форм і методів навчання, то в структурі занять навчального часу для ігор не знайдеться. Але якщо відмовитись від

деяких застарілих компонентів уроку, наприклад, тривалих нудних опитувань, навчальних розмов, то гра не лише органічно впишеться в структуру уроку, а й дасть змогу різко зекономити навчальний час. Хочеться, щоб кожна дитина розвивалася всебічно, і якщо в ній "дрімає" якийсь талант, то треба, щоб він розкрився на користь їй та іншим. І, як підказує моя практика, саме творчий підхід до учіння допоможе досягнути бажаних результатів. Як говорив французький письменник і літературний критик Анатоль Франс: "Вчитися можна лише весело, щоб перетравити знання, треба поглинати їх з апетитом".

Креативність – процес народження нового, що об'єктивно здійснюється в природі або в людині; у природі – зародження, зростання, визрівання; у людській роботі – створення нових думок, почуттів або образів, які стають безпосередніми регуляторами творчих дій.

У наш час для вивчення рівня розвитку творчого мислення (креативності) дітей дошкільного й молодшого шкільного віку найчастіше застосовуються такі психодіагностичні методики: вербальні й образні тести творчого мислення Торренса і батарея тестів креативності Тунік. Остання створена на базі креативних тестів Гилфорда. Проте відсутній експрес-метод, що дозволяє швидко і якісно провести психодіагностику креативності [14].

На основі вивчення стану проблеми розвитку креативного мислення молодших школярів зроблено висновок, що важливою метою майбутніх досліджень є формування принципів створення психолого-дидактичних умов для розвитку креативності у дітей, а також виявлення характерних особливостей і тенденцій організації навчального процесу.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування креативного мислення молодших школярів. Зокрема, подальшого вивчення потребує з'ясування впливу індивідуально-психологічних особливостей на креативний розвиток осіб інших вікових категорій.

Актуальними залишаються дослідження сензитивних періодів у розвитку креативних здібностей. Доцільно було б також звернути увагу на розробку цілісної системи психологічної роботи, що охоплювала б усіх учасників навчально-виховного процесу.

Список використаних джерел

1. Артемова О.І. Креативність як базисна характеристика розвитку дітей початкових класів /О.І. Артемова. – Одеса, 1998. – С.174-182.
2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей / Д.Б.Богоявленская. – М.: Академия, 2002. – 320 с.

3. Загальна психологія: підручник / за заг. ред. С.Д.Максименка. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
4. Крутецкий В.А. Психология математических способностей школьников / В.А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 1968. – 431 с.
5. Кульчицкая Е.И. Диагностика творческих способностей детей / Е.И. Кульчицкая. – К.: Знание, 1996. – 67 с.
6. Кульчицька О.І. Дивергентне мислення як умова розвитку творчості дітей молодшого шкільного віку / О.І. Кульчицька // Обдарована дитина. – 1999. – № 1. – С. 2-6.
7. Максименко С.Д. Загальна психологія: навч. посібник / С.Д. Максименко, В.О. Соловієнкою – К.: МАУП, 2000. – 256 с.
8. Моляко В.А. Техническое творчество и трудовое воспитание / В.А.Моляко. – М.: Знание, 1985. – 80 с.
9. Моляко В.А. Психология детской одарённости. / В.А. Моляко, Е.И. Кульчицкая, Н.И. Литвинова. – К.: Знание, 1995. – 83 с.
10. Моляко В.А. Психологические аспекты подготовки к труду и развитие способностей личности в условиях непрерывного обучения / В.А. Моляко, В.В. Рыбалка // Научно-технический прогресс и творческий потенциал человека / отв. ред. Л.В.Сохань, Р.А.Ануфриева. – К.: Наукова думка, 1988. – 304 с.
11. Моляко В.О. Актуальні соціально-психологічні аспекти проблеми обдарованості / В.О. Моляко // Обдарована дитина. – 1998. – №1. – С 3-5; №2. – С. 2-6; №3. – С. 2-5.
12. Моляко В.А., Рыбалка В.В. Теорія виховання творчої особистості на основі стратегіального підходу / В.А. Моляко, В.В. Рыбалка // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 6. – С. 1-16.
13. Романовська Д. Методи та прийоми стимулювання творчої активності учнів /Д. Романовська // Психолог. – 2006. – № 11. – С. 13-15.
14. Туник Е.Е. Диагностика креативности. Тест Е. Торренса. Адаптированный вариант / Е.Е. Туник. – СПб.: Речь, 2006. – 176 с.

The article explores the psychological and pedagogical features of creative thinking elementary school. The basic principles of creative education at primary school facilities for their creative development. Described aspects of the creative potential of primary school age, concludes with recommendations for stimulating the creative thinking of younger schoolchildren.

Key words: creative thinking, elementary school children, creative development, creativity.

Отримано: 28.01.2011